

FATABUREN 1972

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1972

Redaktion: Christian Axel-Nilsson · Nils Erik Bæhrendtz ·

Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stååf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1972

ISBN 91 7108 057 0

Omslagets färgplansch återger Julius Kronbergs porträtt av Artur Hazelius.
Det är i Nordiska museets ägo.

Om kulturhistorisk dokumentation

med exempel från Öregrund och Östhammar

De kulturhistoriska museernas utställda föremål ökar vår kännedom om och inlevelse i andra miljöer och andra tider. Men för att tingen skall kunna användas som talande illustrationer krävs det en bakgrund av berättelser och bilder från den verkliga världen där de en gång spelade sin roll.

En sådan insamling av fakta och iakttagelser i fältet till grund för pågående och kommande verksamhet har Nordiska museet egentligen alltid bedrivit. Artur Hazelius uppmanade på 1870-talet sina medhjälpare att inte bara skaffa uppgifter om föremålen som de förvärvade utan att också beskriva miljöer i ord och bild och teckna upp traditioner. »På den tiden gjorde vi alltid våra resor till fots, med ränsel på rygg och stav i hand», har museets förste amanuens berättat. Det var för att pressa ned reskostnaderna men också för att komma bättre till tals med folk. Kameran var ganska länge ett dyrbart och sällsynt hjälpmedel. Det var billigare att göra teckningar av interiörer, föremål, människor.

Men fältarbetet ökade med åren och från 1890-talet var många av museets anställda och även andra intresserade ofta stadda på tåg- eller cykelresor i landet för att med kamera, penna och tumstock samla uppgifter om bebyggelse och bostads-

vanor, livsföring, tro och sed. 1916 inledde allmogeavdelningen systematiska, landsomfattande by- och bondgårdsundersökningar, som kom att pågå i många år och som bl. a. resulterade i Sigurd Erixons skrifter om byar, folklig möbelkultur och byggnadskultur. På 1920-talet började högreståndsavdelningens motsvarande inventeringar av bebyggelsen på prästgårdar, herrgårdar och i städer. Efter ett årtionde visade det sig nödvändigt att främst koncentrera arbetet till städerna. Deras gamla karaktéristiska gårdsanläggningar började nämligen i hastig takt rivas ned och ersättas med nya hyreshus i samband med ökad inflyttning, förändrad näringsstruktur och eftergifter för biltrafikens krav. Museet sökte och fick bidrag till en snabbinventering av städerna, som pågick till mitten av 1940-talet. På grundval av det översiktliga material som då samlades har sedan ett djupgående studium kunnat utföras i många städer, i några fall med hjälp av intervjuundersökningar. Genom alla dessa byggnadsinventeringar hårbärgerar museet nu landets största arkiv för profan bebyggelse.

Som förut sagts ägnade man sig på allmogeavdelningen också åt uppteckningar om levnadsförhållandena bland bönder, torpare, fiskare, samer, hantverkare och andra landsbygds-

yrkesmän. Men fältarbetet ensamt förslog inte att hinna tillvarata traditionerna från det försvinnande förindustriella samhället. 1925 inleddes ett samarbete över hela landet med hundratals frivilliga medhjälpare, som åtog sig att svara på museets frågor. Allmogearvdelningens fält- och frågelistarbete kom ganska snart att ge upphov till en särskild museiavdelning, Etnologiska undersökningen.

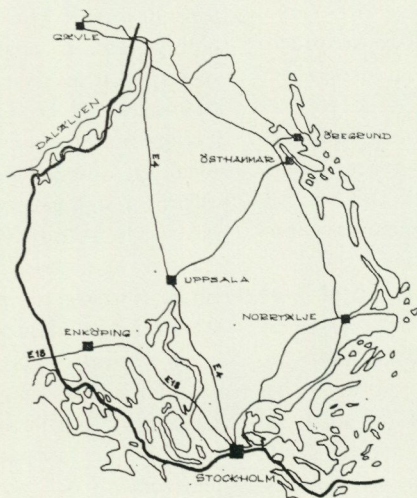
På 1930–40-talen skedde en viss förändring i programmet. Nu kom arbetarklassens villkor under den tidiga industrialismen i blickpunkten för museets alla avdelningar och blev föremål för frågelistor och fältarbete. I samband med statsystemets upphörande 1945 inleddes också en stor insamlingsserie av arbetarmemoarer.

Avsikten med allt det tidiga insamlingsarbetet var att rädda kunskap om äldre miljöer och levnadsvanor från glömskan. Men eftersom samtida företeelser endast sällan beskrevs eller avbildades, saknas en sådan samtidsdokumentation av 1910-

20- och 30-talens verklighet, som skulle ha varit till stor nytta för museet nu och i framtiden. Medvetna om denna brist har museets fältundersökare sedan 1940-talets slut intresserat sig för både nutida och historiska förhållanden. Vid museets omorganisation 1965 slogs de fältarbetande enheterna samman till Kulturhistoriska undersökningen. Det första fältarbete den nya avdelningen i samlad tropp genomförde var i de båda syskonstäderna Östhammar och Öregrund 1966–68. Studiet av bebyggelsen skedde på museets vanliga sätt. På en karta över staden markerades husens och gatornas större eller mindre kulturhistoriska och miljömässiga värde och utvalda gårdar mättes upp. Men dessutom gjordes planer över hemmens möblering, och hem, arbetsplatser, butiker och gator, även i nybyggda stadsdelar, fotograferades. Ett stort antal intervjuer och samtal med stadens invånare ger upplysningar om äldre förhållanden och nutida. Gamla fotografier och uppgifter till dem samlades in.

Kulturhistoriska undersökningen karakteriseras av att den är en museiavdelning, där frågelistor och fältarbete planeras efter diskussioner med de föremålssamlande avdelningarna. Den fotografiska dokumentationen av människors nutida liv och miljöer upptar en stor plats i avsikten att lämna ett rikligt material för framtida forskare att välja bland när de vill förmedla upplevelsen av livet i Sverige under 1900-talets senare hälft.

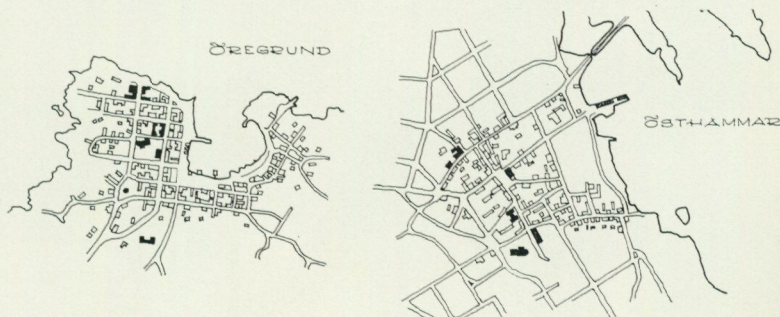
Här följer närmast en bildserie ur materialet från Öregrund och Östhammar.

Vid kusten i nordöstra Uppland ligger de två små städerna Östhammar och Öregrund, numera ingående i Östhammars storkommun. Östhammar är äldst, från 1300-talet, men låg från början så illa till att dess hamn efter ett sekel var alldeles uppgrundad. Invånarna valde då att flytta till ett näs med djup och skyddad hamn vid den stora segelleden mellan Ålands hav och Öregrundsgrepen, som fick den nya staden dess namn. Bortjagade av krig och brand återvände några 1521 till Östhammar och byggde upp staden närmare vattnet. Härigenom kom det att växa upp två olika städer ganska nära varandra.

På grund av olika geografiska förutsättningar kom städerna att gå var sin väg. Öregrund blev en utpräglad sjöfartsstad, där hamnen var centrum och invånarna till stor del livnärde sig av sjön: redare, handlande, lotsar, tullare, fyrvaktare, sjömän av alla slag, även varvsarbetare. Ännu idag är hamnen Öregrunds centrum, men nu fylls den av fritidsbåtar och staden får betydliga inkomster från 10 000-tals turister. På hamntorget finns också den livligt frekventerade ljugarbänken. För hamnen i Östhammar med 250 fasta småbåtsplatser svarar idag Östhammars segelsällskap, bildat 1890.

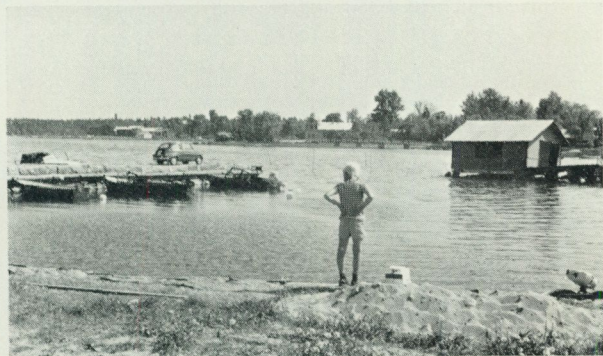
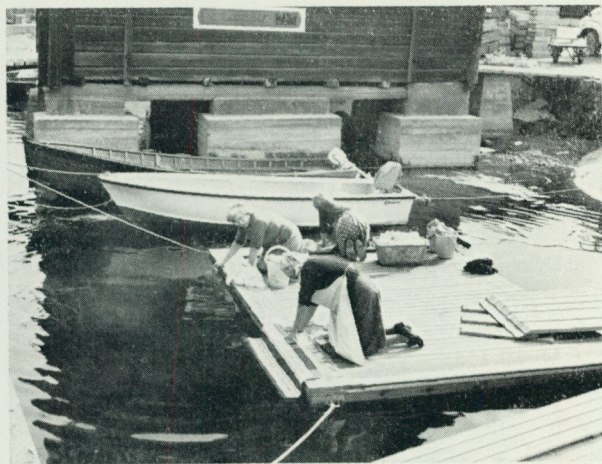

Det karakteristiska i de båda städernas livsföring kan exemplifieras med ett par berättelser av en gammal sjökaptensdotter, vars morfar var tullare i Öregrund. Mormor, berättade hon, var så söt och duktig. Hon hade sju barn och av dem var fem söner, och de blev alla sjömänner. Hon satt jämt och stickade strumpor. Hon ha-

de en kista i köket där det låg många par, för rätt vad det var kom någon pojke hem som hade varit med om förlisning och behövde ny utrustning.

Samma dam berättade om sina föräldrar att de flyttade till Östhammar, men där blev modern sjuk av vantrivsel. Det var ju så, att i Öregrund var det bara sjöfolk och yrkena gick

i arv. De brukade prata om var de varit på olika båtar, hur det var i Gävle, Stockholm och andra platser. Det var inte så trångt och enformigt som här i Östhammar. Doktorn föreskrev luftombyte, och då for modern till en bror som var tullare i Gävle och där blev hon bättre.

En infödd Östhammarsbo utropade däremot: Nog är väl Östhammar bättre än Öregrund. Det är mer stad. Här finns åtminstone några affärer,

Under 30-talet upphörde ångbåtstrafiken på Östhammar. Östhammars ångbåtsbrygga 1936, då Södertörn lämnar hamnen, vänstra sidan.

Uptill tvättbryggan i Öregrunds hamn 1966. Det finns en gammal föreställning i Öregrund att saltvattenkonserverar tvätten.

Till vänster hamnen i Östhammar en sommardag 1966.

Överst panorama över Öregrund, som börjar på sid. 179.

och det är liksom mera liv och rörelse här.

Östhammar var länge ett hantverkar- och fiskesamhälle med rätt betydlig boskapsskötsel. Handeln var ringa. Under 1800-talet gick fisket tillbaka medan handeln ökade. Hantverkare och handelsmän höll till runt Rådhus-torget och längs Drottninggatan mellan Norra och Södra Tullportsgatorna, där Östhammars centrum ännu idag befinner sig och gatorna slingrar sig på 1500-talsvis. Kvartersnamnen Hattmakaren, Kopparslagaren, Färgaren etc. erinrar om att Östhammar ännu i slutet av 1800-talet var en hantverkstad. Nu ligger butikerna tätt i de forna hantverkargårdarna.

Det hette förr att Östhammar såg ut som »nett kräftfat med dill». Det fanns mycket fler stora träd än nu och de flesta husen var röda och

små. 1880 uppges Östhammar dock ha fått inte mindre än 11 reveterade och 15 oljemålade trähus. Borgmästargården, varmbadhuset, kallbadhuset, spruthuset, societeten, Schrams färgargård och någon större handelsgård var på sin tid målade i vad som kom att kallas »Östhammarsfärger-na», gulockra och krapprött. Det var gulockra som kom i fråga, eftersom det var billigast näst efter rödfärgen. Det första tegelhuset kom inte förrän 1913 och var Uplandsbankens lokal-kontor vid torget.

Drottninggatan i Östhammar mot norr år 1895, ovan. Foto av Beda Holmgren, en av de tre kvinnliga yrkesfotograferna i staden.

På högra sidan Drottninggatan julen 1966-67.

Städernas gator och torg har i flera avseenden bevarat sin karaktär genom seklen: låga, panelklädda timmerhus med ingång från gårdssidan via en körport eller grind, ofta höga plank som omgärdade gårdarna och band samman husen, smala gator utan trottoarer. Allt detta samverkade till den trånga och intima miljö som var så typisk för svenska småstäder långt in i detta sekel. Mycket av detta finns kvar än idag både i Öregrund och Östhammar, även om

en hel del är om- och tillbyggt och nybyggnader finns överallt. Höga spjälstaket ersätter idag ofta planken men ger ändå något av den traditionella bilden, som på Stora Nygatan i Östhammar (ovan).

Slottsgatan i Östhammar (nedtill) får ge ett exempel på en typ av villor som uppfördes under 30-talet utanför den centrala staden.

Vid Rådhusgatan i Öregrund och vid Västergatan (överst t. h.) med tvär-

gator låg flertalet av stadens borgar-
 och handelsgårdar, Rådhuset, Stads-
 hotellet och varmbadhuset. Här vid
 Öregrundsgrepen uppfördes societets-
 huset och de första sommarhusen.
 Öster om hamnen på Skaten ligger
 en enkel, mer oordnad trähusbebyg-
 gelse, där tidigare lotsar, skeppare
 och annat sjöfolk bodde. Idag är hu-
 sen i många fall enbart sommarbo-
 städer.

Långgatan i Öregrund (nedtill), som

ligger i vinkel mot Rådhusgatan och
 ett kvarter bortom hamnen, är på
 sätt och vis en utkantsgata, samti-
 digt som både butiker och hantver-
 kare finns där. 1966 fanns här bl. a.
 skomakare och plåtslagare, en han-
 delsträdgård med grönsaksaffär, en
 manufakturaffär och uppe vid Råd-
 husgatan bank, tobak, damfrisering
 med parfymeri, foto, hemslöjd m. m.
 Själva Hamntorget och Rådhusgatan
 har annars av tradition dragit till sig
 de större butikerna.

Den första julgranen på Östhammars torg skänktes 1923 av kapten Lundin på Östhammar I. Han kom in med julbåten från Stockholm fem dagar före julaften och berättade att han sett en julgran på Stortorget och att han tyckte att Östhammar borde ha en likadan. Sedan dess har staden själv stått för en torggran varje jul (överst, foto 1967).

I Östhammar firades tjugondag Knut 1967 traditionsenligt med utklädsel, musik och lekar för barnen runt granen på torget (t. h.). Stadens handelsmän ordnade festen och delade ut nära 500 gottpåsar till barnen och dessutom priser till de mest lyckade knutgubbarna, som de maskerade kallades. Det finns en likhet med den

berömda knutmässan bland vallonättlingarna på Gimo bruk.

Nycterhetsdemonstration på torget i Östhammar kring sekelskiftet (ovan).

Den sista förvaltande rådstugan i Östhammar, och för övrigt i hela landet, hölls den 14 december 1916. Från och med 1917 infördes stadsfullmäktige, och med en gång kom nycterhetsfolket i majoritet och kunde avslå ansökningar om spriträttigheter i staden. Stadshotellets källarmästare flydde till Öregrunds hotell, och än idag måste östhammarsborna åka till Öregrund för att handla på systemet. Östhammar förblev helt torrlagt i 13 år.

Det söps ju mycket förr, berättade godtemplaren Rudolf Andersson, men jag tror nästan Östhammar var särskilt framme när det gällde missbruk av sprit. Logen bildades 1882, och det gick till så här. Det hände sig att en baptistpredikant kom till Östhammar och predikade nycterhet. Skräddare Lundeborg på Drottning-

gatan blev gripen och tillkallade en stor folktalare, A. H. Berg. Han höll två föredrag, ett av dem i kyrkan, dit han inbjudits av pastor Janzon. Den första som antecknade sig på den utlagda listan var pastorn, och därmed skall han ha varit den första statskyrkoprästen i IOGT. Logen bildades dagen därpå, det var i augusti. Det var logen Kristina, som nästan med detsamma fick 200 medlemmar.

1966 hade logen 246 medlemmar. Den äger en del fastigheter, driver sedan 1913 stadens enda biograf och har sedan 1935 alldeles invid staden ett mycket stort fritidsområde, Gammelhus. Där finns samlingslokaler, många semesterstugor och en samling kulturhistoriskt värdefulla hus, speciellt en praktfull svalgångsbod från Valö och flera sjöbodar, både ditflyttade och på ursprunglig plats. Logen är medlem i Upplands fornminnesförening.

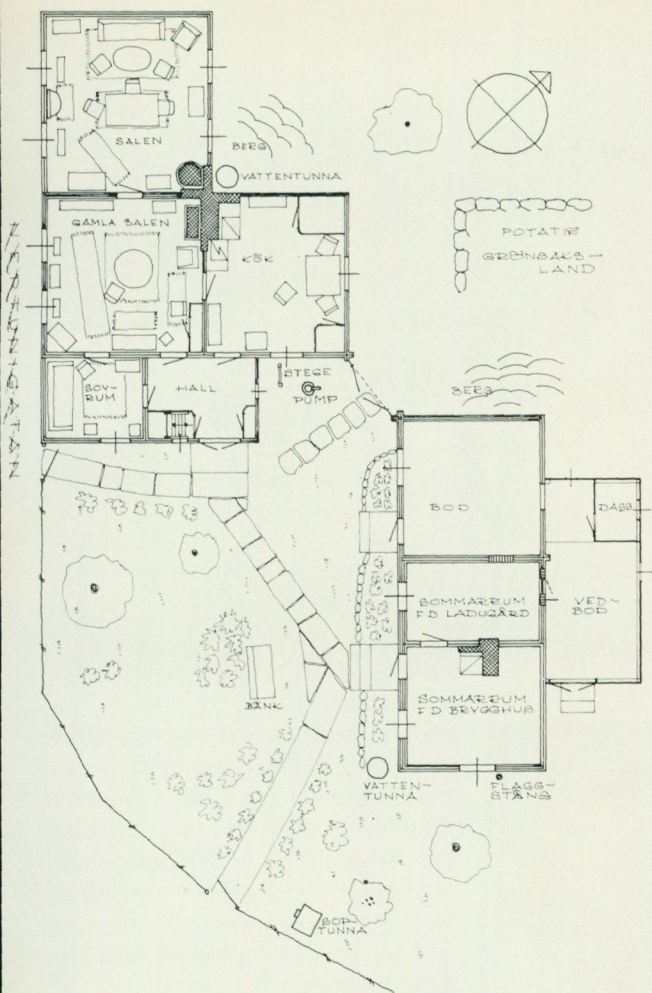

Stugorna på Skaten i Öregrund har alltid bebotts av tullare, lotsar och sjöfolk av olika slag. Så är också fru Bertha Larssons stuga på Neptunigatan i kvarteret Grundillan ett hus med skeppartradition. Fru Larsson är dotter till skeppare A. G. Ström, hennes farfar och farfars far var också skeppare. Till Neptunigatan flyttade familjen 1913, då hennes far köpte gården av kapten Svanström. Fru Svanström var dotter till tullaren och kaptenen E. G. Öhman, som i sin tur en gång 1862 köpt gården av skepparen E. Österman.

Stugan var ursprungligen liten, kök och kammare. Öhmans hade byggt till den med en kammare åt norr, senare byggdes ett sovrum till, och ett rum inreddes på vinden. Öhmans och senare Ströms hade ko och grisar, lagård och stia hade man i huset på gården, där också brygghus och sommarhus fanns. I seklets början bodde man själv i sommarrummet, medan stugan var uthyrd till sommargäster. På baksidan hade man potatisland och bete för kon.

Båtarna fru Larssons far var på gick mest med styckegods. Den första förliste utanför Gräsö 1899, och två av besättningen omkom. Sedan gick han bl. a. på en gälvlebat, Gevalia, och sedan en lång period på en lastbåt, Tor, som gick med styckegods på England. Särskilt den tiden köpte han hem mycket utländska varor, bl. a. kryddor, te, kex och sydfrukter som ananas. I Öregrund fanns inte så mycket sånt. Det goda engelska teet fick man i stora plåtburkar. Familjen hade också en servis i engelskt porslin. Skepparfamiljerna skilde sig också litet grand från andra i Öregrund

genom att de ofta hade te och smörgås till kvällsmat. I regel åt båda städernas invånare gröt och mjölk på kvällen.

– Söndagar var det stek, oxkött eller kalvkött i dillsås och på vintern ofta pepparrotskött eller köttsoppa. Fisk var det också en hel del, helstekt gädda eller pepparrotsgädda till söndagsmiddag, eller sik. Nej, vi hade inte tid att fiska själva men all fisk var billig. –

Mathållningen var annars ganska enahanda, även hos skepparna. – Alla människor åt saltströmming till frukost förr, och vi med. – Stående frukost var kokt saltströmming och skalpotatis. De familjer som inte åt strömming åt salt sill. – Till frukosten var det salt strömming och potatis vintertid och färsk strömming och potatis sommartid. –

– Vinterns matsedel såg ut så här. När sjöfolket kom i hamn, skulle dom ha färskt kött, det hade dom inte fått då på ett långt tag. Färskt pepparrotskött ville pappa ha. Så det hade vi ofta på söndagarna, och köttsoppa. Vi kunde ha stek också på söndan. På måndan åt man rester från söndan. Och på tisdan kom min fasa! Det var helgryn med kålrötter, morötter, fläskbitar och fläskben. Det var sluring det. Onsdag var det nog någon fisk. Stekt eller kokt gädda och i januari-februari gärna stuvad lake. Torsdag var det alltid ärter och fläsk. Där kom fläsket igen från den där grisen man hade saltat ner. Efter var det plättar eller pannkakor som på tisdan. Både socker och sylt hade vi till det. Fredag och lördag var det inte nåt speciellt. Ibland hade vi gryn-korv, men mycket var det fisk.

Det fanns ingen fiskaffär. Men pappa fiskade, och på somrarna kom skötbåtarna in fulla med fisk. Då gick man ner med handfat och vad man hade och handlade strömming. Jag tror det var 30 öre valen man betalade. 80 stycken var en val. På somrarna var väl maten lite annorlunda. Då hade man köttbullar och inlagd sill. Men mest strömming, stekt eller inkokt.

En av Östhammars bästa berättare 1966 var fru Olivia Andersson, född 1893 och dotter till sjökapten Albert Zetterman. Båda hennes föräldrar var födda i staden. »Farmors man var rocksvärvare, mormors man garvare och en morbror bleckslagare». Fadern köpte 1899 gården i Sjtullen, som syns överst.

Innan fadern gifte sig gick han på England och Västindien, men sedan gick han i östersjöfart med skonaren Nordbon som stadens store affärsman, rådmän Lundqvist, var huvudredare för. De gick mest med trävirke från Finland och Norrland och åter med skrot och kol. På en bild 1909 av besättningen på Nordbon stående på fördäck (upptill t. h.) kände fru Olivia igen styrmannen Ekeblom från Östhammar, konstapeln

Toll från Häverö och kocken från Gubbörn. Kocken var alltid yngste man; det var första jobbet på sjön. Nordbon såldes 1914, men sedan gick den i kvav. Dom kände henne inte, sa kapten Zetterman.

Sjöfolket brukade komma hem till jul. Sjöfarten låg nere då under vintern. Kapten Zetterman föredrog att fiska tills det var tid att gå ut igen i mars-april. Här bredvid ses han i färd med att agna en långrev.

Det myckna sjöfolket i Öregrund var tvungna att söka vinterjobb på olika håll. De kunde få skotta snö i staden eller arbeta på varvet eller hugga i skogen åt bönderna. Några satt och sydde och lagade segel och andra byggde och bodde nät. De flesta var dessutom tvingade att fiska för försörjningen.

Olivia Zetterman var hemmadotter till sitt giftermål 1923. Men en tid tog hon extra arbete i Lindgrens manufaktur på Drottninggatan. Den affären hade kapten Lindgren satt upp när han slutat segla, och den drevs

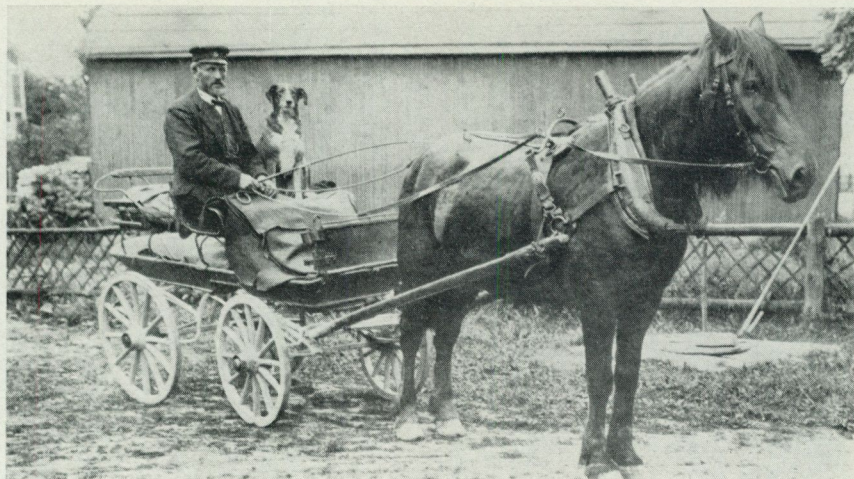
av hans döttrar. Bilden överst visar affären med leksaksskyltning till jul omkring 1918.

Om livet i Östhammar i hennes barndom berättade fru Olivia: Vi var som *en* familj. Stan hade väl 700 invånare. Var någon sjuk så skulle man vaka där. Mamma, hon vakade ut många. Alihop hade kor och lagårdar.

Bilden t. v. från 1917 visar kopparslagare Wilkessons dotter Sonja, som tyckte så mycket om att mjölka. 3 kor och 2 hästar fanns det mestadels i kopparslagargården. Grädden såldes för 15 öre måttet till sommargäster.

Ännu 1925 fanns det 122 kor i Öregrund. Då fick ägarna betala 2 kr per ko och år för betet på stans utmarker. Det var både handlande och hantverkare och skepparhustrur som hade kor.

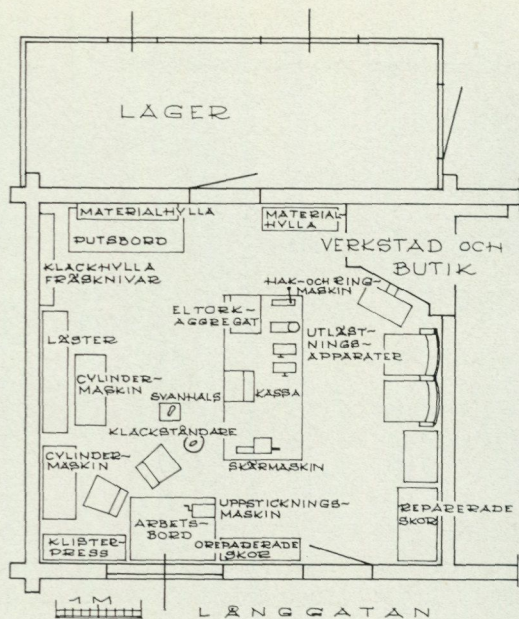

Bilden överst visar postföraren J. G. Myhrberg som körde posten med hästskjuts mellan Öregrund och Östhammar i 42 år, till 1927.

Nedanför är en bild av den första bussen, som kördes mellan de båda städerna och Gimo av Karlsson och Kvist. Det är deras initialer som syns på framsidan. Här är den avbildad framför stadshotellet i Öregrund.

Fabrikör G. A. Jansson i Östhammar, Bilsta-Jansson, berättade: När jag byggde den första bussen hade jag ingenting att gå efter egentligen, utan det var att göra efter sitt eget huvud. Det var 1922–23 vi byggde den, på ett GMC-lastvagnschassi. Den var med 13–14 platser. Inte mer än 1.85 breda fick bussarna vara då i början. De skulle vara som damskorna, små utvändigt och stora inuti.

Skomakaren är den ende i Öregrund, där han började med egen verkstad 1954. Han har gått i lära hos skomakaren i Östhammar. Frun hjälper till i verkstaden, tar allt som ska sys i första hand. På bilden klistrar hon en barnsandal.

Orsaken till att jag valde skomakarkyrket? Det blev ont om byggnadsarbete och jag hade ju lärt mig det här på fritiden. Visst trivs jag med det, men det hade kanske funnits något med bättre förtjänst och mindre bekymmer. Men här är man ju ensam om det, och det är ju bra. Det är klart att det är lite enformigt, men man får ju göra något färdigt, det är inte att stå och göra samma sak hela tiden. Och man rör sig själv, man behöver inte anhänga om ledigt en dag när man behöver det, bara sätta en lapp på dörren. Det gäller ju inte livet med skor.

Hela Gräsön lagar här, och från andra hållet går kundkretsen upp till Norrskedika, för där finns ingen. Söderut sträcker den sig till Söderön, och Tvärnön kommer också hit, dom har ingen. Nån enstaka kommer från Johannisfors.

Öregrunds båtbyggeri började 1966 med plastbåtar, som tillverkas i fyra storlekar, en roddbåt, en öppen båt för utombordsmotor och två typer av kabinbåt. För närvarande sysselsätts ett tio-tal personer, mest ungdomar. – Dom som tidigare sysslat med trä tycker att plast är slaskigt, och därför är det bäst med unga till det arbetet, som inte har nån uppfattning ännu.

Till bilden av det nutida stadslivet hör inte bara hantverk och industri utan också modern köpenskap. Här nedan visas två exempel från Östhammar med konstförsäljning på höstmarknaden i september 1966 på Sjötorget och snabbköpet vid Norra Tullportsgatan i Sjulanders gamla affärsfastighet som revs 1968.

I slutet av 1800-talet satsade de båda städerna i likhet med många andra kustorter på badortsliv. I Östhammar bildades ett badhusbolag 1882, i Öregrund 1885. Bilden ovan visar Östhammars sista kallbadhus, som uppfördes 1894 och revs på 1960-talet. Nedan ett foto från 1966 av Östham-

mars nuvarande badplats på Krutudden. T. h. ett badprospekt 1902.

Det tidiga badlivet fick samma karaktär som på de gamla brunnsorterna, med ett societetshus dit endast de inskrivna badgästerna hade tillträde, varmbadhus med medicinska bad, morgonbön, utflykter i lövad skrinde, musikunderhållning, amatörteater och två-tre kvällar i veckan dans på societeten. En tid fanns t. o. m. en badläkare Lindwall i Östhammar, som ordnade grötlunk tidigt varje morgon till en källa söder om staden. Doktorn gick i spetsen med patienterna i en lång rad efter sig, alla barfota.

I societetshuset fanns det lärum med stockholmstidningarna, gävle-tidningar, uppsalatidningar, Idun m. fl. Sommargästerna satt där och läste, rökte, spelade sällskapsspel och piano. Lotsbåtarna i Öregrund segla-

En ångslup gör dagligen turer utåt skärgården och är dessutom att hyra för särskilda utflykter.

Utfärder i vagn eller annorledes underlättas af ortens synnerligen goda landsvägar, hvilka, hårda och jämna som cementbanor, dessutom äro kända för att vara bland de *ypperligaste velocipedvägar* i Sverige.

Bland sevärdheter i orten må nämnas de stora bruksegendomarne Harg, Gino och Forsmark m. fl. samt Skedika grufvor med härligt läge vid Graufjärden, den natur-sköna Fagerön m. m.

Bostadslägenheter-
nas antal har under de senaste åren betydligt tillökats.

Ett nytt skede kan med 1899 sägas ha börjat vid Östhammars badanstalt genom det då nyuppförda **varmbadhuset**. Badlokalerna äro inredda med all nutida komfort, höga, ljusa och rymliga, och utgöras af särskilda hytter för gyttjebad jämte finsk badstu med kallbassäng och cirkel-, strål- och regndusch samt för öfrigt ett större antal badrum för alla nu brukliga bad, äfven konstgjorda Nauheimerbad.

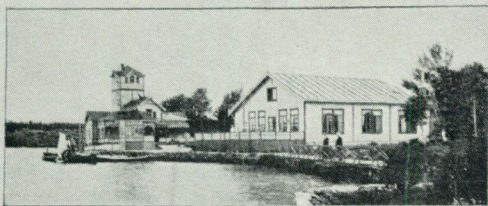
Gyttjebaden serveras efter Lokametod af minst två baderskor samtidigt med användande af utmärktaste gyttja.

Till **tallbarrsbad** användes dagligen nytillredd stark lag af talltoppar.

Kallbadhuset är beläget på en holme i öppna sjö och är medels tvenne gångbroar direkt tillgängligt från både badhusparken och staden. Det är tidsenligt och rymligt samt innehåller en större bassäng, indelad i två olika djupa afdelningar, två enskilda bassänger, hvardera i två olika djupa afdelningar samt duschinrättning.

Brunnsdrickning anordnas med naturliga och konstgjorda hällsvatten, som serveras i varmbadhuset.

Badläkaren, Lasarettsläkaren Dr Fr. Schersten, träffas i Westerbergsska villan

Varmbadhuset, Musikpaviljongen och Societetshuset.

invid badhusparken kl. 9—11 f. m., 3—4 e. m; på lasarettet kl. 11—1 midd.

Provinsialläkaren Dr M. Ulander — bostad: Jacobssonska huset — har mottagning hvardagar kl. 10—12 f. m., sön- och helgdagar kl. 1—2 e. m.; och medför ordination af honom samma förmåner som ordination af badläkaren.

Massage och **Sjukgymnastik** meddelas af Gymnastikdirektör Sten Norselius samt af en kompetent kvinnlig massör.

de badgäster för 50 öre i timmen om somrarna när lotsarna hade slutat sina vakter.

Det största upptåget under sommaren brukade vara »badgummornas fest». Då klädde sommargästerna ut sig och ordnade basar med stånd i badhusparken. Behållningen gick till baderskornas pensionskassa. Det brukade vara en åtta baderskor i varje stad, ofta änkor i små omständigheter, som tjänade 1 kr om dagen i lön och vad de fick i dricks av gästerna.

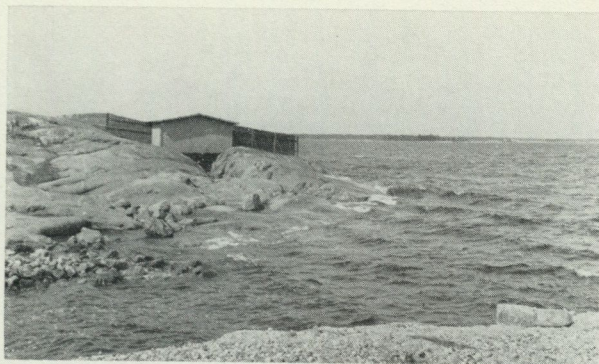
Förhållandet mellan stadsborna och sommargästerna kan belysas med några citat ur äldre stadsbors berättelser:

Vi hade alltid sommargäster när jag var barn, ja, sen också. Då flyttade vi ut, hela familjen, på gården — sommargästerna skulle bo i stugan. Trångt blev det, för vi var många,

men det fick gå. Doktor Nilsson bodde i 43 år i det här huset på somrarna. Han var lärare i Stockholm. Dessförinnan bodde en Torsell här, han var också lärare. Och en Sjöstrand. Vi blev goda vänner med våra sommargäster. —

150 kronor för sommarn betalade sommargästerna. Och allt fick dom hyra av oss — sängar, sängkläder, kastruller, porslin, allt. Det enda dom behövde föra med sig var linne. Och på den tiden skulle man städa åt sommargästerna också! Det var inget särskilt med det, det räknades ingå i hyran. —

Sommargästerna, dom hade roligt åt affärerna här (i Östhammar), när dom skulle handla. Man gick till skoaffärn och köpte vykort, till speceri-affärn och köpte garn och till järnaffärn och köpte snus, brukade sommargästerna skoja. —

Bilderna ovan visar damernas kallbadhus i Öregrund.

Gumman Wallin var lite lappsömerska. Jag minns gumman hade gjort som en avbalkning med papp på vinden där hon bodde för att kunna hyra ut sitt rum. Där i rummet fanns inte spis, bara ett fotogenkök. 40 kronor om året betalade hon i hyra, gumman. Fick hon så 4-5 kronor i veckan av sommargästen hon

hyrde ut rummet till, hade hon hyran klarad för året.

Det var badkamrern som fick förmedla bekantskapen mellan sommargästerna. Det var en presentationsfest vid midsommar. Det fanns en liggare där badgästerna skrev in sina namn och titlar. Sen pekade de i liggaren på direktör den och den som de ville bli presenterade för. – Ja, det hörde ju till att stadsborna skrev in sig på societetshuset. Men det fick inte vem som helst göra. – Vi var inskrivna i societetshuset mor och vi barn hela tiden och då gick man ner där. Sommargästerna dansade och vi hade väl också kunnat få det, men vi kände ju inte dom. – Stadsborna var sällan på societetshuset. De stod mest i dörren och tittade på. – På societeten var det musik och så, men det var ju ingenting för oss. Nä, det var för dom rika. Jag har då aldrig varit där. – Det var andra sommargäster förr, inga arbetare hade råd med det. De stannade hela sommaren, tills skolorna började 1 september. – Man tyckte att det var något alldeles särskilt med sommargästerna, man såg opp till dom. Dom bytte ju om till middagen. – Den första sommargäst jag minns var en handelsresandefamilj. De hade 2 jungfrur och 3 döttrar och hund och kanariefågel. Jag minns att jag tyckte döttrarna var så vackra. De sydde och glöddritade. Och så krusade de håret.

När gamla badanstalten och societeten i Öregrund gick som bäst var uppåt 1 000 badgäster inskrivna. Det blev aldrig detsamma efter första världskriget, men ännu 1931-32 fanns det en badläkare under sommarsä-

songen i Östhammar. De båda städerna, särskilt Öregrund, har dock förblivit livliga sommarorter. Fortfarande hyr invånarna ut rum, och hotellen är fullbelagda. Men numera finns det också gott om ägare till fritidshus, en del i stadskärnorna men huvudparten längs fastlandskusten och på öarna, och tack vare dem är sommaren den bästa tiden för handelsmännen i Öregrund och Östhammar.

En stor del av sommarkunderna kommer från de många campingplatserna. Bilden visar en husvagn från Uppsala på Gräsöbadens campingplats sommaren 1968. Vagnen hade skarvats med ett tält och ett solskydd till en liten kringbyggd gård som var täckt med plasmattor. Utrymmet var på

80 kvm och fick disponeras i tre månader från 1 juni för 150 kr. Tidigare hade camparna hyrt en stuga, men det var inte lika trevligt och mycket dyrare. »Största problemet med att bo så här är myggen.»

Vilken stor roll sommarturismen spelar för Öregrund kan belysas med några exempel. En bagare berättade att rörelsens omsättning vinter- och sommartid förhöll sig som 1 till 10, om man jämförde den sämsta treveckorsperioden på vintern med de tre bästa veckorna på sommaren.

Det är ju knappast förvånande att Öregrunds racerklubb 1968 hade 420 medlemmar med hemorter över halva landet. Men också Öregrunds hembygdsförenings 300 medlemmar visade sig till stor del bestå av sommar-gäster från andra hembygder.

Det äldre bildmaterialet har inlånats från privatpersoner i Öregrund och Östhammar och avfotograferats på museets fotoateljé. Fotograferingen i fältet 1966-68 gjordes av Rut Liedgren, Sander Rosén, Allan Österman samt artikelförfattarna. Uppmätningar och kartmaterial har utförts av Bertil Wetter.

Delvis i anslutning till denna undersökning studerade Sjöhistoriska museet i Stockholm områdets maritima näringsliv och kultur, se Carl-Olof Cederlund, *Hamnar i bruksbygd*, *Unda Maris* 1969-70 och *Från sjöfartsbygd till fritidsreservat*, *Nord-Nytt* 1970:3.

SUMMARY

On ethnological documentation—with examples from Östhammar and Öregrund

Supplementary to the collecting of objects for the Nordiska museet, field studies on living habits and environment have been carried on since the 1870's.

After a rather modest beginning when the assistants went on foot drawing houses and interiors there came a more lively period from about 1890. An increasing number of assistants went by train or on bicycle bringing their cameras.

In the early 1900's systematic inventorying of older buildings in villages,

farms, vicarages, manors and towns began all over the country.

Field studies on life and environment are still carried out but since the 1940's investigations of contemporary habits of life are made as well as historical studies.

Another type of collecting material has been practised since 1925 by letting voluntary correspondents answer certain questionnaires.

Presented here are a series of pictures from the investigation of two small towns north of Stockholm in 1966-68.